

درس خارج فقه مضرت آیت الله مسینی بوشهری (دامت برکاته)

تاریخ: ۱۰ دی ۱۳۹۷

مصادف با: ۲۳ ربیع الثانی ۱۴۴۰

جلسه: ۴۲

موضوع کلی: فصل فی شرائط الوضوء

موضوع جزئی: شرط هشتم؛ وسعت وقت برای وضو و نماز

سال تحصیلی: ۹۸-۹۷

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

الثامن: أن يكون الوقت واسعاً للوضوء و الصلاة، بحيث لم يلزم من التوضؤ وقوع صلاته و لو ركعة منها خارج الوقت و إلّا وجب التيمّم إلّا أن يكون التيمّم أيضاً كذلك، بأن يكون زمانه بقدر زمان الوضوء أو أكثر إذ حينئذ يتعيّن الوضوء و لو توضّأ في الصورة الأولى، بطل إن كان قصده امتثال الأمر المتعلّق به من حيث هذه الصلاة على نحو التقييد. نعم، لو توضّأ لغاية أخرى أو بقصد القرية، صحّ و كذا لو قصد ذلك الأمر بنحو الداعي لا التقييد^۱.

هشتمین شرط از شرائط وضو این است که وقت برای وضو و نماز وسعت داشته باشد، به گونه‌ای که از وضو گرفتن، لازم نیاید که نماز ولو یک رکعت آن در خارج از وقت خوانده شود و الا یعنی اگر از وضو گرفتن لازم آید که نماز، هرچند یک رکعت از آن، در خارج از وقت خوانده شود، شخص باید تیمّم کند مگر اینکه تیمّم نیز منجر به این شود که شخص نمازش را در خارج از وقت بخواند، به گونه‌ای که زمانی که برای تیمّم کردن صرف می‌شود، به همان مقدار از زمان است که برای وضو گرفتن صرف می‌شود یا زمانی که برای تیمّم صرف می‌شود، بیشتر از زمانی باشد که برای وضو صرف می‌شود که در این صورت، وضو متعیّن می‌شود و شخص باید وضو بگیرد، اما در صورت اول که وضو گرفتن باعث خواندن نماز در خارج از وقت گردد، اگر قصد شخص از وضو گرفتن، امتثال امری باشد که به وضو تعلق گرفته است و مقید به آن نمازی که می‌خواهد بخواند، باشد و وضو بگیرد، آن وضو باطل است. بله، اگر شخص به هدف دیگری [، مثل قرآن خواندن] یا به قصد قربت وضو گرفته باشد، وضویش صحیح است و همچنین، اگر به انگیزه و داعی نماز وضو بگیرد، نه مقید به آن نماز، وضویش صحیح است.

به نظر مرحوم سید (ره)، اگر وضو گرفتن موجب شود که یک رکعت از نماز نیز در خارج از وقت خوانده شود، آن وضو باطل است.

بزرگان گفته‌اند که تعبیر «و لو ركعة منها خارج الوقت» از باب مثال است و گر نه رکعت، خصوصیتی ندارد چون به عنوان مثال، واجب این است که بین دلوک شمس و بین مغرب، هشت رکعت نماز [ظهر و عصر] خوانده شود و هدف این است که تمام نماز در وقت خوانده شود و جایز نیست که جز در شرائط خاص، شخص نماز خود را در خارج از وقت بخواند. بنابراین، ذکر کلمه «رکعة» در کلام مرحوم سید (ره) خصوصیتی ندارد، بلکه ذکر «رکعة» از باب مثال است، یعنی چون هدف این است که تمام نماز در وقت خوانده شود، حتی یک رکعت نیز نباید در خارج از وقت خوانده شود، بلکه گفته‌اند که اگر یک جزء از نماز نیز در خارج از وقت خوانده شود، نماز صحیح نیست و حتی بعضی به این تصریح کرده‌اند که ولو نصف جزئی از نماز در خارج از وقت خوانده شود، نماز

۱. سید محمدکاظم، طباطبایی یزدی، العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۳۳.

باطل است و مقتضای روایات مربوط این است که در چنین فرضی که وضو باعث می‌شود که حتی مقداری از جزء نماز در خارج وقت خوانده شود، وضو جایز نیست و شخص باید تیمم کند و اگر وضو بگیرد، وضویش باطل است.

توضیح مطلب این است که در رابطه با شرط هشتم، باید از دو جهت بحث شود.

جهت اول، اینکه آیا نفس ضیق وقت، مسووع و مجوز برای تیمم است یا مجوز نیست؟ یعنی آیا می‌توان ادعا کرد که در هر موردی که ضیق وقت مطرح شود، آن مجوز برای تیمم می‌شود یا ضیق وقت، مجوز برای تیمم نیست؟

نظر فقها و علما در رابطه با سؤال مذکور، دو گونه است. ظاهر فرمایش مرحوم صاحب مدارک (ره) این است که ضیق وقت مسووع و مجوز برای تیمم نیست. ایشان در رابطه با کسی که واجد آب است و اهمال کرده است تا وقت تنگ شده است، حال که می‌خواهد وضو بگیرد و نماز بخواند، وضو گرفتن باعث می‌شود که یک رکعت یا جزئی یا نصف جزئی از نماز در خارج وقت خوانده شود، گفته است که واجب است که شخص در این فرض، وضو بگیرد و تیمم جایز نیست، یعنی ضیق وقت مسووع و مجوز برای تیمم نیست، هرچند که نتواند هم وضو و هم نماز را در وقت انجام بدهد چون تیمم وظیفه‌ای است که برای شخص فاقد آب در نظر گرفته شده است و در این بحث، فرض این است که شخص واجد آب است لذا تیممی که برای فاقد آب فرض شده است، برای واجد آب، جایز نیست. بنابراین، به نظر وی، شخص مذکور، باید وضو بگیرد و نماز بخواند و تنها مشکلی که پیش می‌آید، این است که بخشی از نماز در خارج از وقت خوانده می‌شود.^۱

مرحوم علامه (ره) نیز همین سخن را گفته است.^۲ اما به نظر می‌رسد که موضوع مورد بحث، از این فرض خارج است زیرا این فرض در موردی است که شخص آب در اختیار دارد و به خاطر اهمال، نماز خود را به تأخیر می‌اندازد تا وقت تنگ شود و آن‌گاه اگر بخواهد وضو بگیرد، مقداری از نمازش در خارج از وقت خوانده می‌شود، لکن موضوع مورد بحث، این‌گونه نیست که شخص با اهمال و عمد نماز خود را به تأخیر اندازد تا وقت تنگ شود، بلکه شخص اهمال نکرده است و به صورت غیر عمد و بی‌اختیار با تنگی وقت مواجه شده است، مثل اینکه او خواب باشد و وقتی از خواب بیدار شود، متوجه شود که وقت تنگ شده است؛ به حدی که اگر بخواهد وضو بگیرد و نماز بخواند، مقداری از نماز در خارج از وقت خوانده می‌شود.

مرحوم صاحب حدائق (ره) به کلام مرحوم صاحب مدارک (ره) اشکال کرده است و گفته است که ضیق وقت از مسووعات و مجوزات تیمم است زیرا مدار در وجوب تیمم، عجز مکلف و عدم تمکن از استعمال آب است، اعم از اینکه او اهمال کرده باشد یا اهمال نکرده باشد لذا در فرضی که شخص آب در اختیار دارد، ولی اهمال کند تا وقت تنگ شود، به حدی که اگر بخواهد وضو بگیرد، مقداری از نمازش را باید در خارج از وقت بخواند، باید تیمم کند و نماز خود را با تیمم بخواند. مرحوم صاحب حدائق (ره) در ادامه کلام خود فرموده است که تیمم در صورتی جایز است که مکلف امکان استعمال آب به منظور وضو گرفتن و نماز خواندن را نداشته باشد، اما در موردی که شخص امکان استعمال آب را دارد و می‌تواند وضو بگیرد و نماز بخواند، تیمم جایز نیست.^۳

۱. محمد بن علی، موسوی عاملی، مدارک الأحکام فی شرح عبادات شرائع الإسلام، ج ۲، ص ۱۸۵.

۲. علامه حلی، المعتمد فی شرح المختصر، ج ۱، ص ۳۶۶.

۳. یوسف بن احمد بن ابراهیم، بحرانی آل عصفور، الحقائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، ج ۴، ص ۲۵۹.

کلام مرحوم صاحب حدائق (ره)، صحیح به نظر می‌رسد چون امر به وضو و تیمم در آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ... وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا...»^۱، [تنها] مربوط به موردی نیست که شخص فاقد آب باشد. بحث مرض که در این آیه شریفه مطرح شده است، به معنای این نیست که شخص فاقد آب باشد، بلکه در عین حال که واجد آب است و آب در اختیار دارد، استعمال آب برای او ممکن نیست. بنابراین، اینکه مرحوم صاحب مدارک (ره) فرموده است که مجوز برای تیمم فقط در صورتی است که شخص فاقد آب باشد و آب در اختیار نداشته باشد، صحیح نیست.

بنابراین، حق با مرحوم صاحب حدائق (ره) است و مجوز برای تیمم، منحصر به فاقد آب نیست، بلکه موردی که شخص آب در اختیار داشته است، ولی به خاطر اهمال نماز خود را به تأخیر انداخته است تا وقت تنگ شده است را نیز شامل می‌شود و در این فرض نیز شخص باید تیمم کند و نماز بخواند تا همه نماز را در وقت بخواند.

جهت دوم، این است که اگر وقت تنگ شود، به گونه‌ای که اگر شخص بخواهد وضو بگیرد، یک رکعت از نمازش را باید در خارج از وقت بخواند یا اینکه فقط یک رکعت را می‌تواند در وقت بخواند و بقیه نماز را باید در خارج از وقت بخواند، آیا تیمم کردن جایز است و مسوغي برای تیمم وجود دارد تا تمام نماز در وقت خوانده شود یا اینکه مسوغي برای تیمم نیست و شخص باید وضو بگیرد؛ هرچند منجر به این شود که فقط یک رکعت از نمازش را در وقت بخواند؟

بعضی از بزرگان گفته‌اند که مسوغي و مجوزی برای تیمم نیست و شخص باید وضو بگیرد و نمازش را با وضو بخواند، هرچند فقط بتواند یک رکعت از نماز را در وقت بخواند و برای سخن خود به روایت ذیل استناد کرده‌اند:

رَوَى عَنِ النَّبِيِّ (ص)؛ أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ»^۲؛ کسی که بتواند یک رکعت نماز را در وقت بخواند، به منزله کسی است که تمام نمازش را در وقت خوانده است.

به نظر می‌رسد که در فرض مذکور، وظیفه شخص این است که تیمم کند و لذا حق ندارد که وضو بگیرد و مقداری از نماز خود را در خارج از وقت بخواند زیرا خداوند متعال مکلفین را به دو قسم مکلفین واجد آب و مکلفین فاقد آب تقسیم کرده است و وظیفه‌ای که برای هر دو دسته قرار داده است، این است که نماز را در وقت به صورت کامل و تمام انجام بدهند. پس اگر شخص تمکن داشته باشد که وضو بگیرد و در وقت نمازش را به صورت کامل بخواند، باید وضو بگیرد، ولی اگر شخص تمکن نداشت که وضو بگیرد و نمازش را به صورت کامل انجام بدهد، بلکه اگر وضو بگیرد، باید مقداری از نماز خود را در خارج از وقت بخواند، در این صورت، باید تیمم کند و با تیمم نماز بخواند تا همه نمازش را در وقت بخواند مگر اینکه تیمم نیز باعث نشود که همه نماز را در وقت بخواند.

اشکال: بنا بر روایاتی، اگر وضو گرفتن منجر به این شود که شخص فقط یک رکعت از نماز خود را در وقت بخواند، کفایت می‌کند لذا در فرض مورد بحث، شخص باید وضو بگیرد و نماز بخواند و حق ندارد که تیمم کند. روایات ذیل از آن جمله‌اند:

۱. «المائدة»: ۶.

۲. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۴، کتاب الصلاة، ابواب المواقی، باب ۳۰، ص ۲۱۸، ح ۴.

روایت اول: عَنْ عَمَّارِ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) فِي حَدِيثٍ؛ قَالَ: «فَإِنْ صَلَّى رُكْعَةً مِنَ الْغَدَاةِ ثُمَّ طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَلْيُتِمَّ وَقَدْ جَازَتْ صَلَاتُهُ»^۱.

امام صادق (ع) در روایت مذکور، فرموده است که اگر شخص یک رکعت از نماز صبح را بخواند و خورشید طلوع کند، باید نمازش را تمام کند و نمازش صحیح است.

از روایت مذکور، استفاده می‌شود که اگر شخص فقط یک رکعت از نماز خود را در وقت بخواند، نمازش صحیح است و در فرض مورد بحث، لازم نیست که او تیمم کند.

روایت دوم: عَنْ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ؛ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع): «مَنْ أَذْرَكَ مِنَ الْغَدَاةِ رُكْعَةً قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَقَدْ أَذْرَكَ الْغَدَاةَ تَامَّةً»^۲.

امام علی (ع) در روایت مذکور، فرموده است که اگر کسی یک رکعت از نماز صبح را درک کند، مثل این است که همه نماز را درک کرده است.

روایت سوم: عَنْ عَمَّارِ السَّابَّاطِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) فِي حَدِيثٍ؛ قَالَ: «فَإِنْ صَلَّى مِنَ الْغَدَاةِ رُكْعَةً ثُمَّ طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَلْيُتِمَّ الصَّلَاةَ وَ قَدْ جَازَتْ صَلَاتُهُ...»^۳.

مستشکل می‌گوید که با توجه به روایات مذکور، در فرضی که وضو گرفتن باعث شود که شخص فقط یک رکعت از نماز خود را در وقت بخواند، باید وضو بگیرد و نماز بخواند و چنین نمازی کفایت می‌کند و شخص حق ندارد که تیمم کند و نمازش را با تیمم بخواند.

بحث جلسه آینده: پاسخ از استدلال به روایات مذکور، ان شاء الله، در جلسه آینده بیان خواهد شد. اما به طور خلاصه، این روایات اطلاق دارند و به بحث مذکور، ناظر نیستند.

«الحمد لله رب العالمین»

۱. همان، ص ۲۱۷، ح ۱.

۲. همان، ح ۲.

۳. همان، ح ۳.